

राष्ट्रसंतांच्या सामुदायिक प्रार्थनेच्या परिवर्तनीय शक्तीचे सर्वसमावेशक अन्वेषण

निळकंठ मारोतराव कळंबे*

संशोधक

डॉ. आंबेडकर कला वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, चंद्रपूर

डॉ. मृदुला निळकंठ रायपुरे**

मार्गदर्शिका

सारांश —

प्रार्थना ही सांस्कृतिक, धार्मिक आणि तात्विक मूल्यांना व शतकानुशतके मानवी मनाला जोडणारा एक अविभाज्य जीवनाचा भाग आहे. उच्च शक्तीशी संवाद साधण्याची किंवा आध्यात्मिक मार्गदर्शन मिळविण्याची क्रिया म्हणजे प्रार्थना होय. प्रार्थना हा शैक्षणिक सर्वांगीण उन्नतीचा विषय बनला आहे. असंख्य अशा अभ्यासकांनी मानसिक आरोग्य आणि शारीरिक प्रतिक्रियांवर सकारात्मक कल्याण शोधण्याचा प्रयत्न केला आहे. प्रार्थनेच्या अभ्यासात विहंगावलोकनाद्वारे त्याचे आध्यात्मिक आणि वैज्ञानिक दोन्ही परिमाण तपासले जाते. प्रार्थना मनुष्याच्या श्रेष्ठत्वाचे प्रतीक आहे. त्यामुळे मनुष्य आणि ईश्वर यांच्यातील संबंध स्पष्ट होतो. वं. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज सामुदायिक प्रार्थनेला विश्वमानव निर्मितीचे विद्यापीठ मानतात. आज जगातील सर्व दुःखे मानवनिर्मित आहेत. सामुदायिक प्रार्थनेतून विवेक निर्माण होतो. विवेकातून वैराग्याची प्राप्ती होते. खरे ज्ञान वैराग्यात असते, किंबहुना ती ज्ञानाची परिपक्व अवस्था आहे. जगातील जीवन समस्या सोडविण्याकरिता मानवी मनाने अतिउंच पातळी गाठणे महत्वाचे आहे. विश्वाच्या कल्याणासाठी श्रेष्ठतम व्यक्तिमत्त्वाची माणसेच जोमाने कार्य करू शकतात, म्हणून सामुदायिक प्रार्थना ही विश्वकल्याणाची जननी आहे. सामुदायिक प्रार्थनेचा योग हा विश्वयोग आहे. या सामुदायिक प्रार्थनेतूनच राष्ट्रसंतांनी 'मुझमे समज दे विश्वकी' अशी करुणेची हाक दिली आहेत.

बीज संज्ञा —

विश्वशांती, विश्वधर्म, सृजनशीलता, उपयोगिता.

प्रस्तावना —

संतांनी प्रार्थनेवर फार जोर दिला आहे. प्रार्थना करण्याच्या विविध धर्मात विविध पद्धती आहे. प्रार्थनेला सुमधुर करण्यासाठी संगीताचा आणि वाद्यांचा आधार घेतला जातो. प्रार्थनेत भक्तदैवीशक्ती समोर आपली स्थितप्रज्ञ अवस्था स्पष्ट करित असतो. प्रार्थनेमुळे श्रद्धेचे बळ व ईश्वराचा आशीर्वाद लाभतो. प्रार्थना हे सतत आध्यात्मिक शोधात राहण्याचे अनमोल साधन आहे. दैवीशक्ती पुढे नम्र होऊन इच्छा प्रकट करित तळमळीने मागणे याला प्रार्थना म्हणतात. प्रार्थना वेगवेगळ्या श्रद्धा परंपरांमध्ये, सर्व मान्य शक्तिला जोडण्याचे, मार्गदर्शन शोधण्याचे, कृतज्ञता व्यक्त करण्याचे आणि संकटांच्या वेळी सांत्वन मिळविण्याचे प्रभावी साधन म्हणून काम करते. पवित्र ग्रंथाचे पठण, चिंतनात्मक शांतता व प्रार्थनेच्या सामुदायिक उद्देशाने सहकार्याची प्रबल भावना वाढीस लागते.

रे! मंदिरी कां पाहसी, ती देवतांची साऊली।

“प्रत्यक्ष तो जगती रमे” ही याद कां तू सोडली?

ही भावना व्हाया तुला, तू बैस ये सकला जना।

या विश्व — मंदिरपूजना, कर सामुदायिक प्रार्थना ॥

आदेशरचना श्लोक ८५

प्रार्थना व्यक्तिगत असो वा सामुदायिक ती मनामनात मांगल्याची उदात्त भावना जागविणारी महान साधना आहे. गांधीजी प्रार्थनेला मनाचे अन्न मानायचे तर साने गुरूजी मनाचे स्नान मानायचे. प्रार्थना विश्वाच्या कल्याणाचे पसायदान मागणारा सात्विक संस्कार सोहळा आहे. त्यातून भावनिक शुद्धता, आंतरिक शांतता प्राप्त होते. प्रार्थना मनुष्याच्या श्रेष्ठत्वाचे प्रतीक आहे. कारण त्यामुळे मनुष्य आणि ईश्वरयांच्यातील निकट संबंध स्पष्ट होतो. प्रत्येक धर्मात प्रार्थनेचे खुप महत्व आहे. सर्वधर्म गुरूंनी, धर्म ग्रंथांनी, संतांनी, प्रार्थनेवर फार जोर दिला आहे. प्रार्थनेच्या वेगवेगळ्या पद्धती आहेत. प्रार्थनेत परमेश्वराची स्तुती, गुणगाण, आभार, मदतीची अपेक्षा, मार्गदर्शनाची इच्छा दुसऱ्यांच्या हितांचे चिंतन इत्यादी असते. प्रार्थना मौन राहून, तोंडाने म्हणून किंवा अन्य प्रकारे करता येते. प्रार्थनेत भक्त ईश्वरासमोर आपली सगळी स्थिती स्पष्ट करतो. प्रार्थनेत सफाईपणा, खरेपणाव तन्मयता आहेत. प्रार्थनेमुळे श्रद्धेचे बळ व ईश्वराचा आशीर्वाद लाभतो. प्रार्थना आरोग्यावर सुपरिणाम घडवून आणते, असे जपानी वैज्ञानिक डॉ. मासारू इमोरो म्हणतात. प्रार्थना हे सतत अनुसंधानात राहण्यासाठी चे अनमोल साधनच आहे.

प्रार्थना—व्युत्पत्ती आणि अर्थ

१) व्युत्पत्ती — प्रार्थना हा शब्द 'प्र' (म्हणजे प्रकर्षा) आणि 'अर्थ' (म्हणजे याचना करणे) या धातुपासून बनला आहे.

२) अर्थ — देवापुढे विनम्र होऊन इच्छा प्रकट करून तळमळीने मागणे याला प्रार्थना म्हणतात. प्रार्थनेत आदर, प्रेम, विनवणी, श्रद्धा आणि भक्तीभाव अंतर्भूत आहे. प्रार्थना करतांना भक्तांची असमर्थता तसेच शरणागती व्यक्त होत असते.(पू. डॉ. वसंत बावाजी आठवले, चौबुर, मुंबई, वर्ष १९८०)

बहुतेक लोकांना माहिती आहे की, प्रार्थना हा दैवीशक्तीशीजोडण्याचा; त्यांचे मार्गदर्शन मिळविण्याचा आणि त्यांच्या उपस्थितीत सात्वन मिळविण्याचा सर्वात शक्तीशाली मार्ग आहे. अनेकांना हे माहित नाही की प्रार्थनेचे विविध प्रकार आहेत. प्रत्येक प्रार्थना देवाशी संवाद साधण्याचा आणि त्यांच्याशी तुमचे नाते अधिक दृढ करण्यासाठीचा एक मार्ग आहे.

मनि रंगवी ही प्रार्थना, तनमन करी ही प्रार्थना

आचार सगळा प्रार्थना, सुविचार तोही प्रार्थना ॥

जिव प्रार्थना, शिव प्रार्थना, प्रत्येक स्वासी प्रार्थना ॥

उठ आर्युपूत्रा। झडकरी, कर सामुदायिक प्रार्थना ॥

आदेशरचना श्लोक ४२

प्रार्थना ही जगात सगळीकडेच असल्यामुळे तिचे प्रकारही असंख्य आहेत. त्याच प्रमाणे प्रार्थना करण्याचे हेतूही वेगवेगळे असतात. प्रार्थना ही बहुतेक वेळा शब्दयुक्त आणि अर्थबद्ध असते. प्रार्थना करित असतांना त्यातून स्पंदने उत्पन्न होत असतात. प्रार्थनामध्ये मन अधिकच एकाग्र होते. काही साधक कोणत्याही प्रकारचे अवडंबर न

माजविता मनातल्या मनात प्रार्थना करतात. प्रार्थनेत विश्वाच्या कल्याणाचा विचार असतो. विश्व माझ्यात सामावले आहे आणि मी या साऱ्या विश्वाचा आहे. अशी विश्व तादात्म्याची भावना निर्माण झाली असते. प्रार्थनेतून मानसिक उन्नती होऊन आध्यात्मिक शक्ती वाढते. थोर शास्त्रज्ञ 'फ्लेटो' अत्यंत आवडती प्रार्थना करीत होते. 'हे प्रभू मी जरी मागितल्या नाही तरी चांगल्या गोष्टी मला दे आणि जरा मी मागितल्या असल्या तरी वाईट गोष्टीपासून मला दूर ठेव. श्री ज्ञानेश्वर माऊलींनी प्रार्थनेतून सत्य, अहिंसा, सहिष्णूता, बंधूभाव, सर्वधर्म समभाव जागृत केला. मर्हिषी विनोबा भावे यांनी मौन प्रार्थनेत सामर्थ्य असल्याचे सांगितले आहेत. मनातील सर्व विचार काही काळ निःशब्द शांत झालेकी प्रार्थनेत आपोआप तल्लीनता येते.

प्रार्थना इतिहास

सामुदायिक प्रार्थना अनादी काळापासून आपल्या देशात प्रचलित आहे. आजच्या या आधुनिक युगात सर्वांच्या अंतःकरणात एकतेची व सर्वांच्या सुखाकरिता सहकार्याने उद्योग करण्याची प्रेममय सेवेची भावना आपणाला जागवावयाची आहेत. त्यांच्यासाठी सर्व स्थितीच्या धारणेत समाजाला एकसूत्री बनवायचे आहे. ही धारणा निश्चिदाने व सातत्याने लोकांच्या अंतःकरणात निर्माण करावयाची आहेत. याकरिता ही सामुदायिक प्रार्थनेची प्रणाली अवलंबणे गरजेचे आहेत.

हो मित्रप्रेमी, ग्रामप्रेमी, राष्ट्रप्रेमी हो अम्ही।

परदेश-प्रेमी, 'धर्मरत' धर्मादिप्रेमी हो अम्ही।।

हे विसरू दे 'आम्ही तुम्ही' दे विश्वबंधू भावना।

जगदीश्वरा ! या भारती, हो सामुदायिक प्रार्थना।।

आदेशरचना श्लोक ८८

प्रार्थनेतील तत्वज्ञान देशा-देशातील मानवतेच्या भावना रूजविणारे झाले पाहिजे. स्वार्थभावना नाहीशी करून ज्ञानदानाची, सत्कार्याची प्रेरणा निर्माण झाली पाहिजे. सर्वांना सर्वांच्या सुखाकरिता पुरक होण्याची शिक्षा-दीक्षा घेतली पाहिजे. असे झाले तर सामुदायिक प्रार्थना या युगातील महामंत्र ठरल्या जाईल. प्रार्थना हृदयाची सेवा आज्ञा आहे. परंपरेनुसार, सध्याच्या अनेक मानक प्रार्थना ग्रेट असेव्हीच्या ऋषींनी दुसऱ्या मंदिराच्या सुरुवातीच्या काळात (५१६ बीसीई ७० सीई) रचल्या होत्या. प्रार्थनेची भाषा या काळापासून स्पष्ट असतांना बऱ्याचदा बायबलमध्ये मुहावरे वापरले. आधुनिक प्रार्थना सेवेच्या मुख्य रचना टॅनाईक युगात (सी.इ. १ ले - दुसरे शतकात) निश्चित केली होती. ज्यू प्रार्थना पुस्तकांचा उदय मध्ययुगाच्या सुरुवातीच्या काळात बॉबिलोनियाच्या जिओनियमच्या काळात (६ व्या - ११ व्या शतकात) झाली.

प्रार्थना व विश्वधर्म

भारतीय संविधानात धर्म स्वातंत्र्याचा हक्क दिला आहे. कलम २५ नुसार सर्व व्यक्तींना सदसदविवेक बुद्धी नुसार वागणे व आपल्या धर्माचे पालन करण्यास स्वातंत्र्य दिले आहे. भारतीय प्रास्ताविकामध्ये 'श्रद्धा व उपासना' बाबतचे संवैधानिक मूल्ये दिले आहेत. त्यानुसार प्रत्येक व्यक्ती कोणत्याही धर्मावर श्रद्धा ठेवू शकतो व त्यानुसार उपासना करू शकतो. उपासना पद्धती स्विकारणे व नाकारणे याचा अधिकार प्रत्येक व्यक्तीला आहेत.

'राष्ट्रीय एकात्मता' बाबत भारत हा देश विविधतेने नटला आहेत. सामुदायिक प्रार्थनेत सर्वधर्माचा समन्वय आहेत. या उपासना पद्धतीत विश्वशांतीचा उपाय सांगितला आहे व राष्ट्रसंत म्हणतात -

सर्व धर्माचा समन्वय । विश्वशांतीचा उपाय।

लोक सुधारणेचे विद्यालय । सामुदायिक प्रार्थना ।।

ग्रामगीता अध्याय २८ ओ.१

लोकांनी एका ईश्वराला आत्मसात करावे. हा महंमदाचा उपदेश केवळ मुसलमानांसाठी नसून जगातील सर्वांसाठी आहेत. भगवान येशुख्रिस्ताने आपले प्राण देवून प्रेमाचा पाठ दिला. करुणेची देवता त्यांच्या ठायी दिसून येते. भगवान बुद्ध, भगवान महाविर, भगवान श्रीकृष्ण, भगवान झरतुष्ट यांना जगातील सर्व जनतेची काळजी होती. म्हणून त्यांनी विश्वसुखी होतोअसे संबोधले. देवाला विविध नावाने हाक मारली जाते. कोणी अल्ला म्हणतो, कोणी गॉड तर कोणी अरहंत, देव, अहूरमज्द, निर्वाण, शिव असे अनेक नावाने संबोधले जाते. तो 'गुरुदेव' एकच आहेत. सामुदायिक प्रार्थना ही एका दिवसासाठी नाही. ती रोजची उपासना आहे. प्रार्थना ही तेज निर्माण करणारी अजब शक्ती आहे. सामुदायिक प्रार्थनेतूनच मानवतेचे मंगलद्वार खुले होईल. सामुदायिक प्रार्थनेतूनच धैर्य, शांती व सहनशीलता प्राप्त होईल. गुरुदेवाने सर्वाकरिता एकच भूमि तयार केलेली आहेत. जीवनाचे मुळ एकच आहेत. शेवटचे स्थळ एकच आहेत. धर्म एकच आहेत. तो निर्मळ असून मानवता भरली आहे. सर्वांच्या नेत्रात एकच ज्योत दिसते. सर्वांच्या अंगी एकच शक्ती विराजमान आहेत. त्यामुळे येथे कोणीच भिन्न नाहीत. सर्वांठायी एकाचीच व्याप्ती दिसून येते. सामुदायिक प्रार्थनेत एकाच सागराची वाफ तयार होऊन ती निर्मळ जलाने मानवतेसाठी भूवर आली आहे. मानव कोणत्याही धर्माचा, देशाचा, जातीचा, पंथाचा असो समाज रचनेसाठी त्यांचे महत्व समानच आहेत.

सामुदायिक प्रार्थना आमच्या दिनचर्येचे एक महत्वपूर्ण अंग आहेत. नित्य परिवर्तनशील आहे. समतोल राखण्याचे साधन आहे. दुसऱ्याशी मानवतेचा, सत्यतेचा, बंधुभावाचा, सहकार्याचा, व परस्पर पुरक व्यवहार करू शकतायेतो.

सामुदायिक प्रार्थनेचा राजपथ

सामुदायिक प्रार्थनेत अनंत शक्ती भरलेली आहेत. सामुदायिक प्रार्थनेतून ज्ञान-भक्ती-वैराग्याचा वर्षाव होऊन मोहोर येतो. मानवी जीवनाची शाश्वत मूल्ये मानवाच्या हाती लागतात. ईश्वराचे स्वरूप अधिक व्यापक आहे. माणसांच्या संकुचित विचारांमुळे त्यांच्या जीवनातील सद्विचारांचे प्रवाह आटून जातात. समाज जीवन-स्वास्थ्य नष्ट होऊन जाते. प्रार्थनेतून ही सर्व चराचर सृष्टी माझ्या आत्म्याचे विशालपण आहेत. या ज्ञानगर्भ जाणवा निर्माण होतात. 'हे विश्वची माझे घर' अशी अनुभूती प्रगट करते. त्यातूनच माणसाचा खरा धर्म कळतो. आत्म्याच्या विशालतेचे आकलन व भान होणे हाच सामुदायिक प्रार्थनेचा राजपथ आहे.

प्रार्थनेवरील विविध थोरांचे विचार

महात्मा गांधी- "प्रार्थना म्हणजे वाणीचा विलास नव्हे. तिचे उत्तम स्थान कंठ नसून हृदय हे आहे. प्रार्थना

म्हणजे आपल्या अल्पत्वाचे दर्शन महान बनण्याचा दिव्य मंत्र आहेत.”

योगी अरविंद— “आपल्या हृदयाचे द्वार सर्वत्र खुले रहावयास हवे की, ज्यायोगे भगवंतशक्ती त्यात अनिर्बंध रूपाने संचार करू शकेल.”

स्वामी दयानंद— “प्रयत्नहीन व भावहीन प्रार्थनेस आणि दुसऱ्याला ज्यापासून त्रास होईल अशा योजनेस याचनेस परमेश्वर कोणासही सहाय्य करणार नाही.”

स्वामी विवेकानंद— “प्रार्थनेमुळे मनुष्यातील गुप्त सामर्थ्याला चेतना मिळते आणि ही चेतना जागृत झाली आहे या जाणिवेने प्रार्थना केली तर, तुमच्या हव्या त्या इच्छा पूर्ण होतात तथापि असल्या प्रकारची कसल्याही दर्जाच्या ऐहिकासाठी प्रार्थना करणे अनुचित आहे.”

आदेश रचना ग्रंथातून

१. निज भावशक्ती वर्धना
२. घे विश्वबंधू योग हा
३. या विश्व मंदिर पुजना
४. मानव्य धर्म जागण्या
५. या ग्रामसेवा साधना
६. स्मर पूर्वजांच्या भावना
७. चिरकाल टिकण्या स्नेह हा
८. स्मर कर्म योगा मन्मना
९. उद्योगउन्नत व्हावया
१०. उपकार सेवा साधण्या
११. सक्रिय सेवा साधण्या
१२. धर्मास दयायाजीवना
१३. आरोग्यमंदिर स्थापण्या
१४. सदग्रंथ मंदिर स्थापण्या
१५. निज धर्म तत्व शोधण्या
१६. सर्वांग — उन्नत व्हावया
१७. सर्वा समन्वय व्हावया
१८. निज कार्यशक्ती साधण्या
१९. आदर्श सेवा साधण्या
२०. अविरोध मैत्री साधण्या
२१. निज धर्मनीती रक्षणा
२२. गुरुदेव आज्ञा पालना

कर
सामुदायिक
प्रार्थना

सामुदायिक प्रार्थनेची विशालता व विश्वशांती

जगात सुखशांती नांदावी सर्वांनी बंधूप्रेमाने वागावे असे सर्व थोरांचे थोर विचार आहेत. या सर्वांच्या पद्धतीचा सार सामुदायिक प्रार्थनेत आहेत. जो सर्व प्रार्थनेचा गुच्छहार आहेत. यात सर्वांचे समाधान आहेत. सर्वांचे जीवन सुंदर व्हावेही तळमळ आहेत. यासाठीच वं. राष्ट्रसंताने या सामुदायिक प्रार्थनेचे अनुसंधान केलेले आहेत. सर्व धर्म—पंथ—देशाचे भांडण सामुदायिक प्रार्थनेच्या ऐक्यातून संपुष्टात येईल. यातूनच सर्वधर्म समभावनेची रूजवणूक होईल.

सर्व विश्वाची एकचि प्रार्थना । सर्व विश्वाचा एकचि बाणा ।

सर्व विश्वातचो एकपणा । का न यावा । ग्रामगीता अध्याय २८ ओ.१४

धर्म—पंथ— देशाचे भांडण । न मिटे ऐक्य प्रेमविण ।
ते प्रेम साधाय प्रार्थने समान । पातळी नाही उत्तम ।।
ग्रामगीता अध्याय २८ ओ.११

सामुदायिक प्रार्थना— विश्व शांतीची साधना

मूर्तिपूजा, नामजप यांचे मुळ स्वरूप उज्ज्वलतेचे आहे. विविध उपासना पद्धतीमुळे उपासनेचे लाभ मिळत नाहीत. कारण तेथे शिस्त, शांती व सात्विकता दिसून येत नाही. म्हणून सर्वासाठी प्रभावी उपासना म्हणजे सामुदायिक प्रार्थना हीच आहेत. या उपासनेतून राष्ट्रीय ऐक्य साधले जाईल व पंथ—भेद यातील दूरी कमी होईल. सामुदायिक प्रार्थनेमुळे सर्व धर्मसंतदेव एकाच आसनावर विराजित होते. यामुळे निरंतर शुद्धता निर्माण होऊन सुबुद्ध व समृद्ध जीवन होईल.

भूमंडळ ज्याचे क्षेत्र पूर्ण । सर्व पृथ्वी जयाचे आसन ।

चंद्रसूर्य नंदादीप जाण । गुरुदेवाचे ॥ ग्रामगीता अध्याय

२७ ओ.४३

सामुदायिक प्रार्थनेची मांडणी

सामुदायिक प्रार्थनेकरिता गावातील विशाल मंदिर किंवा सर्व बसतील अशा गुरुदेव चौक निवडावा व सायंकाळी सूर्य अस्ताच्या वेळेला, महिला, मुलं, पुरुष यांनी सद्भावाने एकत्र व्हावे. मैदानात मंगलता, पावित्र्यता, निर्माण करण्यासाठी सेवकाने ते झाडून स्वच्छ करावे. घरोघरी सर्वांना निरोप द्यावा व सर्व गांवातील घटकाला तेथे बोलवावे. बसण्याकरिता ‘आसने’ आणण्यास विनंती करावी. बिछायत करून सर्वांना रांगेत बसवावे. सर्वांना दिसेल असे आसन (अधिष्ठान) मांडावे. त्यावर गोल तकिया ठेवावा. त्यातून सात्विकतेचा मोहकपणा दिसून यावा. त्याच्या बाजूला सूचना देणारे, गायनकरणारे व भाषण देणारे यांना बसवून द्यावे. दुसऱ्या बाजूला पुजारी — पाठक व नामधून म्हणणारे असावे. एक संरक्षक उभा असावा. त्याने गलबला थांबविण्यास व शिस्त राखण्यास मौन वृत्तीने सूचना द्यावा. मागाहून येणाऱ्यास क्रमाने बसवावे. दोन ठोके देऊन प्रार्थना सुरू करण्याबाबत सूचना द्यावी. गंभीर पणे एक स्वरे शांततेने प्रार्थना स्तवन करित जावे. त्यातून साधकाचे अंतःकरण मोहून जाईल. सहजपणे सर्वांचे ध्यान लागून गंभीरता निर्माण होईल. प्रार्थना संपताच भाषणाधिकारी यांना भाषणास सुरुवात करण्यास विनंती करावी. मानव हा विश्वकुटुंबाचा मुख्य घटक आहेत. त्याने सर्वांशी सम्यकपणाने वागणूक ठेवावी. सर्वांच्या ठिकाणी एकच तत्व साठवले आहेत. याची जाणिव करून द्यावी. शेवटी गुरुदेवाचा त्रिवार जयघोष करावा. असे प्रार्थनेचे सुंदर तत्व अंगी बाणावे.

सामुदायिक प्रार्थना सादरीकरण क्रम लागणारा वेळ — २० ते २५ मिनिटे

1. २ ठोके देऊन प्रार्थनेबाबत सूचना देणे.
2. मौन प्रार्थना — १ मिनिट
3. प्रार्थनेच्या महत्वावर दोन भजने — ३ मिनिट
4. मंगल स्मरण
मंगल नाम तुम्हारा प्रभू
5. प्रार्थना अष्टक
6. है प्रार्थना गुरुदेवसे — ९ मिनिट
7. प्रार्थना गीत / अर्जी पद
सबके लिए खुला है मंदिर यह हमारा — २ मिनिट
8. नामधून
जयबोलो सत धर्मो की — १ मिनिट
9. नामजप —

- जय जय गुरू महाराज गुरू — १ मिनिट
10. सामुदायिक प्रार्थनेच्या महत्वावर भाषण — ३ मिनिट
11. शांतीपाठ — १ मिनिट
12. थोडा वेळ मौन आत्मचिंतन — २ मिनिट
13. गुढग्यावर बसून नमस्कार — १ मिनिट
14. जयघोष समाप्ती — १ मिनिट

सामुदायिक प्रार्थनेची आवश्यकता — सैनिकास का?

आमच्या सैनिकांची लढाई देश जिंकण्यासाठी नसून ती अन्यायावर आघात करणाऱ्यावर परकीयांच्या जुलमी सत्तेला हाणून पाडण्याकरिता आहे. सत्यन्यायासाठी लढाई आहे. सैनिक चारित्र्यवान होईल. तो उच्च ध्येयाने प्रेरित होईल. न्यायाचे, नीतीचे, ज्ञान सैनिकात भरल्याशिवाय ते त्यांच्या कृतीत कसे उतरेल? सुविचारी, सत्यनिष्ठ व सेवापरायण सैनिक निर्माण करून युद्धभूमीवर पाठविला तर ते खरे धर्मयुद्ध होईल. त्यातून जगात शांती व प्रगतिच नांदू शकेल. धर्मयुद्धाशिवाय जगाचे संकट टळत नाहीत. धर्मयुद्ध नैतिक युद्ध हे सर्वात मोठे विश्वहिताचे

युद्ध समजले जाते. युद्धासाठी समतोल बुद्धीचे व तारतम्य दृष्टीकोन प्राप्त झालेले सैनिक सामुदायिक प्रार्थनेतून तयार होईल. म्हणून सैनिकांना सामुदायिक प्रार्थनेची गरज आहे. विश्व मानव निर्मितीचे विद्यापीठ सामुदायिक प्रार्थना आज जगातील सर्व दुःखे मानव निर्मितच आहे. माणसातील विवके दीप प्रज्ज्वलित व्हावयास हवा. वैराग्य म्हणजे ज्ञानाची परिपक्व अवस्था होय. ही अवस्था जगातील सर्व कलह निर्मुलनाची दिव्यौषधी होय. जगाची अवस्था अत्यंत विस्फोटक आहे. कधी काय घडेल हेसांगता येत नाही. प्रत्येक राष्ट्र चिंताग्रस्त दिसून येते. जगातील विचारवंत आज घाबरलेल्या स्थितीत आहेत. युनो सारख्या आंतरराष्ट्रीय संस्थेद्वारा स्थितीवर नियंत्रण मिळविता येत नाही. ही भयानक स्थिती आहे. जगातील जीवन समस्या सोडविण्याकरिता मानवी मनाची अवस्था एका अत्युच्च पातळीपर्यंत उंचावणे जरूरीचे आहेत. मानवी जीवनाचा व्यापकसाक्षात्कार होवून जीवमात्राविषयी सहृदयता आत्मभाव निर्माण होईल.

सर्वांनी समन्वयाच्या भूमिकेत येणे गरजेचे आहे. सर्वांच्या शौरविचारांना मान देवून त्या सर्वांचे आदर्श आपल्या समोर ठेवण्याकरिता सर्वांनी एकत्र होणे गरजेचे आहे. प्रार्थनेच्या अधिष्ठानावर बसवून प्रार्थना करणे अगत्याचे आहे. प्रार्थनेत अनेक संप्रदायाचा समावेश त्यातील महापुरूषांच्या वचनाने करून घेतला आहे. लोकांना सामाजिक शांती कशी असते याचे ज्ञान होते. उपासना करतांना चार लोकात बसतांना व उपासना करतांना किती गंभीरतेची नि शिस्तीची आवश्यकता आहे. याचा सक्रियपाठ मिळतो आणि जीवनविकासाच्या दृष्टीने प्रत्येक मनुष्याचा प्रार्थनेशी कायसंबंध आहे हे अनुभवास येते. सामुदायिक वृत्ति, शिस्त, परस्पर प्रेम, शांतता, उत्साह आणि ज्ञानविकास या दृष्टीने सामुदायिक प्रार्थना हे सक्रिय शिक्षणाचे केंद्र आहेत.

सामुदायिक प्रार्थनेची उपयोगिता

या प्रार्थनेद्वारे सर्व गावाचे कल्याण होईल. म्हणून या उपासनेला सोडू नये. ही सामुदायिक प्रार्थनाच गावाचे मोठे धन आहेत. आपला समाजांना स्वर्ग मोक्षाची प्राप्ती यातून होते. आमचा खरा देव समाजातच असतो.

प्रार्थनेच्या उपासनेत तो व्यापून आहेत. यातूनच मुलतत्वाचा अनुभव येतो. ज्ञानगम्य विश्वात्मक देवाचे महत्व जाणवते. म्हणून या सामुदायिक प्रार्थनेत 'गुरूदेव' अधिष्ठानावर बसविला आहेत. यातूनच मानवतेचे मंदिर उघडले जाईल. गुरूदेवाची व्याप्ती विशाल आहे. दारिद्रता, व्यसनाधीनता, दंगे, मारामारी, अशांतता, दुःख, कष्ट समाजाला भोगावे लागतात. यावर उपाय म्हणून सामुदायिक प्रार्थनेतून सामुहिक लोकशक्तीला जागृत करून तिचा उपयोग ग्रामाच्या सर्वांगीण विकासात करावयाचा आहेत. जेव्हा लोकांची सामुहिक शक्ती जागृत होईल लोक एकत्रित मिळून राहतील. सामुदायिक प्रार्थनेच्या माध्यमातून गावाच्या हिताकरिता लोकमत तयार होईल. लोकमतातून ग्रामसभा समृद्ध होईल. लोकहिताचे निर्णय घेण्याचे अधिकार ७३ व्या घटनादुरुस्तीने गावाला दिले आहे. निर्णय करून एक मताने ठराव पास होईल व त्यातून ग्रामोद्धार होईल. सामुदायिक प्रार्थनेच्या उपासनेतून गावात नंदनवन फुलेल.

एकाची प्रार्थना अनेका मिळायला. अनेकांची प्रार्थना अनंत कळायला.

अनंत तत्त्वी एकत्व पावावया। प्रार्थना आहे ॥ ग्रामगीता
अध्याय २७ ओ. ८५

या प्रार्थनेतूनच सर्व प्राणी जन सुखी होईल. येशू ख्रिस्ताने
प्रार्थनेतून सर्वांसाठी शांती मांगितली. महंमदाने प्रार्थनेतून
विखुरला इस्लाम शहाणा केला. झर तुष्टाने प्रार्थनेतून
पावित्र्याचा धडा दिला. महाविराने प्रार्थनेतून संयमाचे
शिक्षण दिले. भगवान बुद्धाने प्रार्थनेतूनच अहिसक संघाची
निर्मिती केली. एवढेच नव्हे तर संतांचे नाम संकीर्तन हे
सामुदायिक प्रार्थनेचे रूप आहे. सर्व प्रकारचे मूल्य
शिक्षण, मानवतेचे शिक्षण सामुदायिक प्रार्थनेतून प्राप्त
होते. वं. राष्ट्रसंत म्हणतात,

शिस्त, शांती, गांधियादि गुण। उठण्या — बसण्या —
बोलण्याचे ज्ञान॥

लाभे मानव्याचे शिक्षण। प्रार्थनेमाजी ॥ ग्रामगीता अध्याय
२७ ओ.९५

प्रार्थना ही मानव्य शिक्षणाची शाळा आहे. प्रार्थना ही ग्राम
संस्कृतीचा मुख्य जिव्हाळा आहेत. सर्व विश्वात शांतता
निर्माण होऊ शकते. अशी हमी वं. राष्ट्रसंतानी दिली व
त्यांचे प्रात्यक्षिक भारतातील ४० हजार शाखांमधून केलेले
त्यांच्या कार्यातून दिसून येते.

विश्वी होऊ शकेल शांतता। तेथे गावाची कोण कथा?।
सामुदायिक प्रार्थनाचा करील एकता। नित्यासाठी तुकड्या
म्हणे॥

ग्रामगीता अध्याय २७ ओ. १००

समारोप —

विश्वशांतीची साधना अर्थात सामुदायिक प्रार्थना व
राष्ट्रसंतांनी सामुदायिक प्रार्थनेचा केलेला आविष्कार
म्हणजे विश्वशांतीचा अमर शाश्वत मार्ग होय. ही प्रार्थना
नच मरणी मुक्ती मागण्यास्तवशोधली, असे राष्ट्रसंत
म्हणतात, 'संसार स्वर्गसम करा प्रभू!' यासाठी त्यांनी
ईश्वराला दिलेली ही करुणेची हाक आहे. 'मानव्य धर्म
जागण्या उपकार सेवा साधण्या, निजधर्मतत्व शोधण्या,
निजकार्यशक्ती साधण्या, बलधर्म देशा रक्षणया', अशी
विविध व्यापक उदात्त विचारांची प्रार्थनेची ही आदर्शवत
सर्वधर्म समन्वयप्रणाली सुरू केली.

‘हे एक ईश्वरकार्या। यातुनि सर्व सुख पावे जना’

‘घेईश्वरी आदेश हा, कर सामुदायिक प्रार्थना’ आदेश
रचना श्लोक २७७

अशी चैतन्यदायी हाक राष्ट्रसंतांनी सर्वांना दिली. ‘आओ
सभी मिलेंगे समुदाय प्रार्थना में’ असे आवाहन केले
आहे. ‘सबके लिए खुला हेमंदिर यह हमारा’ ही
एकात्मता शिकविणारी सामुदायिक प्रार्थना मानव धर्माच्या
उत्थानासाठी आहे.

संदर्भग्रंथ सूची

- ✚ कडवे प्रा. (सं.), ३० एप्रिल, १९९२, संकलन
— रघुनाथ:विश्वशांतीचा साधना, अर्थात
सामुदायिक प्रार्थना, द्वितीय आवृत्ती, पृ.क्र.७,
१२, १८, २१, २५, २६, ३८, ४०.
- ✚ गायकवाड प्रदिप (सं.) डॉ बाबासाहेब आंबेडकर,
२०१८, भारतीय संविधान, अठठावीसावी,पृ.क्र.
१३३.
- ✚ थुटे भाऊसाहेब, राष्ट्रसंतांचा विश्वव्यापी देव व
सामुदायिक प्रार्थना, पहिली आवृत्ती, उज्वला
प्रकाशन, पृ.क्र.२३.
- ✚ राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज, संस्कार साधना,
गुरुदेव प्रकाशन, अ.भा.श्रीगुरुदेव सेवा मंडळ,
गुरुकंज, पृ.क्र.३०,३१,३२.
- ✚ राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज, १३ सप्टेंबर,
२०१८, विश्वशांती योग, चतुर्थ आवृत्ती,
गुरुदेव प्रकाशन, गुरुकुंज, पृ.क्र.६०,६१.
- ✚ राष्ट्रसंततुकडोजी महाराज: ११ जुलै
२००६,आदेश रचना, दहावी आवृत्ती, पृ.क्र.११,
२०, ८८.
- ✚ सुदामजी सावरकर (सं), २९ ऑक्टोबर
२०१८,राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज विरचित :
ग्रामगीता, प्रकाशन बत्तीसावी आवृत्ती, अ.
भा. श्री गुरुदेव सेवा मंडळ, गुरुकुंज, पृ.क्र.
२४६, २४८, २४९, २५२, २५३, २५४.
- ✚ <https://opharocattle.com>
- ✚ <https://m.economicstimes.com>
- ✚ www.wordpress.com
- ✚ ikipedia.www.prahar.com
- ✚ <https://Maharashtra.rssing.com>
- ✚ <https://onwikipedia.org>